

„...a váteszkiöltészet egy korszerűtlen magatartás”

Poszler Györggyel beszélget Vickó Árpád

– A filozófia története azzal kezdődött, hogy az athéni demokrácia halálra ítélte Szókratészt, mert szembezállt a közvéleménnyel. A mai, általában haszonelvű demokráciákban a többség, azaz a közvélemény szavazással dönti el, mivel foglalkozzék az egyetem, a kutatóintézet. A tudomány autonómiájának, egyáltalán a szellem autonómiájának az eszménye azonban azt követeli, hogy a közvélemény ebbe ne szóljon bele. Az elméleti alapkutatás, tehát a filozófia, az esztétika helyzetéről kérdezném az említett ellentmondás tükrében.

– Én nem hiszek abban, de úgy gondolom, hogy ez a kérdésben is benne rejlett, nem hiszek abban, hogy a filozófiának, az esztétikának, a tudománynak az ügyeiben a közvéleménynek lenne alapvetően meghatározó szerepe, vagy hogy demokratikus módon lehetne és kellene eldönteni ezeket a kérdéseket. Úgy gondolom, a filozófia és a tudomány nem demokratikus struktúra, itt értékszemponatok vannak, továbbá hozzáértés és hozzá nem értés van. Tehát az illetékesek bizonyos körének kell eldöntenie, mi történjék, és mondjuk a haszonelvűség ügyében úgy gondolom, biztos, hogy nemcsak a filozófia és az esztétika, hanem egyáltalán a humán kultúra nagyon rosszul járna. Egyébként a humán kultúra – azt hiszem – hosszú évtizedek óta állandó defenzívában van. De ha mindent a haszonelvűség szempontjain keresztül néznék, és mindent a haszonelvűség szempontjai döntenének el, akkor a humán kultúra katasztrófális vereséget szenvedne, és a lényegtelenségnek a nem tudom hányadik fokozatán jelenne meg. Úgy gondolom, érdemes különbséget tenni alapvető társadalmi és szellemi szükségletek, továbbá a közvéleményben tudatosodott aktuális szempontok között. Mert ha az első alapján, tehát a megkerülhetetlen társadalmi szükségletek oldaláról nézzük a dolgot, akkor a filozófiának és az esztétikának, és egyáltalán a humán tudományoknak alapvető dolgokat kellene kimondani a mának, a tegnapi-

és a tegnapelőttnek a megítélése tekintetében. Tehát én ezt a kérdést nem a közvélemény haszonelvű szempontjai szerint, hanem egy kicsit tágasabb perspektívából közelíteném meg.

– *Ezek szerint demokráciaellenes lenne az ilyen megítélés?*

– Azt hiszem, hogy a demokrácia és a filozófia szükségessége és hivatása, valamint a humán kultúra szükségessége és hivatása, az két különböző dolog. A demokrácia problémái a társadalom alapvető létfeltételeinek és a társadalom önmagát irányító politikai berendezkedésének a kérdésében kompetensek. Míg a filozófia, az esztétika és a humán kultúra abban a kérdésben kompetens a jelenlegi helyzetben, hogy az európai kultúra nagy tradíciói ne vesszenek ki a jelennek a szellemiségéből, és ezt nem lehet népszavazásos alapon eldönteni. Ezeket az értékeket ápolni kell, és a maguk mai, korszerű jelentésében felmutatni, akkor is, ha nagy ellenszéllel szemben történik, és akkor is, ha mindenféle költségvetési szempontokból ezek a kérdések háttérbe szorulnak.

– *Az értelmiség – kiváltképpen a humán értelmiség – szerepvállalásáról már sok szó esett. A polgári társadalmakban a politikai elitet főképpen jogászok és közgazdászok alkotják. Megfigyelhettük, hogy a posztkommunista politikai elit érdekes sajátossága, hogy különös súllyal vállalnak szerepet benne a humán értelmiségiek, filozófusok, történészek, írók. És ezeknek az embereknek egyfajta értelmiségi küldetéstudatuk is van. Ezt mivel magyarázná?*

– Azt hiszem, hogy ennek a magyarázatát két tényezőben kell keresni. Az egyik tényező az, hogy a humán értelmiség, tehát mondjuk a történelem, irodalomtörténelem, bölcselő vagy szépíró stb., ahhoz a réteghez tartozik, amelyik a leghamarabb és a legvilágosabban tudta magában tudatosítani, hogy melyek a háború után létrejött fejlődésnek az eltorzult vonásai. És hogy hol és milyen módon jutott zsákutcába ez a fejlődés a világ keleti féltekéjén, mondjuk a brandenburgi kapu és a Sárga-tenger között. Tehát azt hiszem, hogy ezeknek a – hadd mondjam el így, kicsit leegyszerűsített kifejezéssel – szakmáknak a képviselői könnyebben jutottak el a tisztánlátás bizonyos fokáig, éppen azért, mert az irodalomtörténet, a történelem, a bölcsélet számukra szakmai követelményként jelentett nagyobb áttekintési lehetőséget. Emellett lehet egy másik oka, talán egy mélyebb oka ennek a dolognak. Ez pedig az – én nagyon határozottan úgy gondolom –, hogy az elmúlt rendszerek, tehát az elmúlt diktatúrák, sok minden egyéb mellett, sőt az utolsó periódusra azt is mondhatnám, sok mindenen túl és sok minden előtt a humán kultúra területén, a szellemi kultúra területén – az irodalomban és a bölcséletben – próbálták legitímálni önmagukat. Tehát már régóta nem beszéltek arról, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésben haladjuk túl a nyugati demokráciákat, de majdnem az utolsó pillanatig beszéltek arról, hogy a kultúra fejlődésében haladjuk túl őket. Nem az egy főre eső javak mennyiségében, hanem az egy főre

eső kultúra, az egy főre eső humánnum mennyiségében haladhatjuk túl őket. Továbbá az a terület, amin a maguk igazolását megteremteni kívánták, az főleg itt, Közép-Európában – és ez a magyar kultúrára hangsúlyozottabban igaz – az irodalom és a filozófia volt. Két olyan terület, ahol az ideológiai igazolást kívánták megteremteni a maguk számára. Ebből az a paradox helyzet következett, hogy ennek a szisztémának az ellenzéke is elsősorban ezen a területen, tehát a humán kultúrában, a szociológiában, a filozófiában, az irodalomban próbálta igazolni önmagát, próbálta a maga legitimitációját megteremteni. Tehát legitimitáció és ellenlegitimitáció is ezen a területen valósult meg, és szerintem ez okozta azt, hogy ez a réteg túlréprezentált lett az új politikacsinálók között, vagy úgy is lehetne mondani, az új politikai elitben. Én a küldetéstudat kifejezést nagyon nem szeretem. Talán nem annyira a fogalom ellen van kifogásom, hanem az ellen a sok felhang ellen, ami ehhez az ügyhöz kapcsolódik. Ugyanis ilyen küldetéstudattól átítatott, lobogószemű értelmiségiek okoztak az utolsó fél évszázadban, de azt is mondhatom, hogy tizennyolc, tizenkilenc óta – lehet, hogy még korábbra kellene visszamenni – nagyon-nagyon sok bajt. Méghozzá azzal, hogy az értelmiségi küldetéstudatnak – macskakörmök között mondom a küldetéstudatot – megvan az a rossz velejárója, hogy a magunk küldetéstudatának az igazolása együtt jár a másik küldetéstudatának a kizárásával. És ebből következik a baj, úgyhogy én ilyen eksztatikus, vagy legalábbis emelt hangulatú és emelt hangvételű küldetéstudat helyett inkább egy töprengőbb, racionálisabb, meditatívabb értelmiségi magatartásra gondolok. De azt határozottan gondolom, hogy a változásban és egy demokratikusabb, egy humánusabb lét megteremtésében az értelmiségnek, humán értelmiségnek kiemelt feladatai vannak. Csak ezt nem szeretném összekötni a küldetéstudatnak a fogalmával.

– Az irodalomnak mindenképpen jelentős társadalmi szerepe van, kiváltképpen – ahogy már elmondtuk – a politikai társadalmakban. A dogmatikus szocialista formula is ragaszkodott az irodalom szociális vagy nevelő funkciójához. A vízió, a jövőkép nagyon fontos minden társadalom számára. Az irodalomnak, a filozófiának térségünkben most talán ez lenne társadalmi funkcióját illetően a legfontosabb szerepe.

– Én az irodalom és a szellemi kultúra társadalmi kötöttségében nagyon szilárdan hiszek. Szóval egy ilyen kultúra – ehhez nem kell marxistának lenni, hogy az ember úgy gondolja – egy adott társadalom méhében fogant meg, és ennek a társadalomnak a fejlődésével együtt fejlődik. Tehát itt nagyon szoros kapcsolat van, én ebben nagyon hiszek, és abban is hiszek, hogy bizonyos történelmi periódusokban a humán kultúrának és az irodalomnak volt egy kifejezetten politikai funkciója. Ezen én azt értem, hogy ahol és amikor a politikai, a direkt politikai szféra nem tudta egy társadalomnak a létkérdéseit megválaszolni, és a társadalom létkérdéseiben nagyon sok mindent értek, a

közvetlen politizálástól kezdve odáig, hogy az emberi létnek egy adott korban milyen lehetőségei vannak. Hogy élnek kis emberek, azok, akik nem csinálják a történelmet, hanem talán csak elviselik valamilyen módon, akik teszik, amit kell. Hogyha erre a politika, vagy azért, mert gyenge, vagy azért, mert kívülről diktálnak neki valamit – a kis államok létre, a kis államok kiszolgáltatottságára gondolok – tehát ha a politika ezekre a kérdésekre nem tud érvényes válaszokat adni, és az egész magyar történelem, majd a magyar kultúra története mutatja ezt, akkor a szellemi kultúrának igenis megvan ez a ráterheltsége, hogy a történelem ezt a feladatot ráterheli, és azt hiszem, hogy mindaddig megvan, amíg a dolgok normális munkamegosztása meg nem valósul. Tehát az, hogy valakik, hozzáértők csinálják a politikát, és mások, hozzáértők csinálják a bölcséletet, és megint mások, de hozzáértők csinálják az irodalmat, és így tovább. Tehát addig ez a szerepvállalás, ez a társadalmi ráterheltség, azt hiszem, természetes módon megvan, és meg is kell hogy legyen. A probléma, amit itt látok, az az, hogy hol van a határ a szerepvállalás érvényes formája és nem érvényes formája között. Mert én nagyon eleven problémának érzem Illyés Gyulának azt a megkülönböztetését, hogy átveheti-e a költő, az irodalmár a vízügyi hivatalnak a feladatait, kérdezte valaha – azt hiszem, talán most már lassan két évtizede lesz – Illyés Gyula. Egy eltorzult szituációban igen. De egy, a normálist, vagy a normalitást megközelítő irodalmi szituációban máshol helyezkedik el a humán értelmi-ségi kompetenciája. Arra gondolok például, hogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek első felében a dokumentum műfaj borzasztóan fellendült. És azt hiszem, hogy nem indokolatlanul lendült fel a magyar irodalomban is. Ennek színvonalas és kevésbé színvonalas termékei voltak. És ez a műfaj ott, ahol egy konkrét problémán túlmutatott, egy olyan problémán, amelynek a megoldása valamelyik hatósági szervnek a feladata lett volna, ott nagyon jó tudott lenni, és kirajzolta ennek a kompetenciának a körét. Az egyik problémát tehát ott látom, hogy hol végződik egy politikai kompetencia, és hol kezdődik egy nagy korszakos orientációnak a kompetenciája, ami lehet az irodalomé, és lehet a humán kultúráé. A másik problémát pedig abban látom, és ezt nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy ez a kényszerű, vagy olykor megkerülhetetlen szerepvállalás az én értelmezésemben nem a váteszköltő magatartásának az igazolását jelenti. Ez a váteszköltészet, ez a nemzetőr lelke, az eol hárfá, amelyik megpendül a szélnek a mozgásától, ez lényegében egy mitikus elképzelés a költőnek a közösségére mutató funkciójáról, és azért a 21. század és a harmadik évezred felé közeledve – egy percig sem a mítosz ellen beszélek – úgy gondolom, hogy az irodalom mitikus alapok nélkül nem tud igazából megélni, de ez egy dolog, és megint más dolog az, hogy magát az irodalmat ne mítoszokon keresztül próbáljuk nézni és megközelíteni. Tehát úgy gondolom, hogy a váteszköltészet egy korszerűtlen magatartás. Úgy

gondolom továbbá, hogy mondjuk a magyar irodalom történetében – hogy konkrét legyen – Ady Endre ilyen váteszköltőnek született, és költői váteszségét tökéletesen elfogadom. Átélem, magaménak tudom tekinteni. Magaménak tudom tekinteni azt a próféta-költészetet, amit Babits, többé-kevésbé kényszerűségből, a harmincas évek végén vállal, noha rühelli a próféta-ságot. De úgy érezte, hogy egy Jónás szerepe – bár átélte ennek minden groteskségét – sok mindenben megkerülhetetlen a számára, és úgy érzem, és szándékosan használom ezt a kifejezést, hogy Babits valamilyen módon kinevezte utódjának Illyés Gyulát. És Illyés az élete különböző szakaszaiban hol több, hol kevesebb méltósággal, de nem méltatlanul, ezt a szerepet eljátszotta, nekem utolsó nyilatkozatai a malomkő-asztal mellett, mint ilyenek, mint egy utolsó nemzedék – most nem rossz akcentussal mondom – váteszköltőjének a megnyilatkozásai nagyon hitelesek és nagyon fontosak voltak. Nem feltétlenül tudom elfogadni, mondjuk, azt a váteszírói magatartást, amit Szabó Dezső reprezentált. Ezt a világnézet-parancsnok magatartást, ahogy Karinthy Frigyes jellemezte, és hát ezzel összefüggésben nagyon sok problémát jelent nekem Németh László küldetéstudata is, az ilyen prófétáló magatartása, és mindezekon túl azt látom alapproblémának, ha egy magatartást az életmű esztétikai rangja szentesíti, akkor az hiteles magatartás. Még esetleg, mint váteszköltői magatartás is, de hogy ha az életműnek az esztétikai hitele, súlya nincs e mögött meg, akkor ez egy torz és akár komikus magatartás is lehet. Tehát egy szituáció kinevezhet valakit vátesz-próféta-költővé, de itt önkinevezések meg csoportkinevezések nem lehetségesek. Mondjuk, ha egy ilyen egyéniség meghalt, akkor az örökségét nem lehet még akár kollektíve se vállalni, mert az nem megy, mert ez nem vállalás kérdése, hanem az azzá levés kérdése. Az életműnek a kérdése.

– *Víziókról beszéltünk, de vajon lehetséges-e mindez egy átfogó, szintetizáló, ideológiai részre hajlásoktól mentes irodalomtörténet nélkül. Legutóbb talán Szerb Antal vállalkozása volt ilyen jellegű. Elképzelhető-e már belátható időn belül egy ilyen irodalomtörténet megalkotása?*

– Borzasztó nehezett kérdeztél. Szerb Antal magyar irodalomtörténete most hatvanéves. Harmincnégyben jelent meg, és több mint fél évszázados a Szerb Antal világirodalom-története is. Én úgy gondolom, és senkit nem akarok ezzel megsérteni, hogy hasonló rangú irodalomtörténet azóta nem született. Én a kollektív munkáknak a tudományos hasznosságában is korlátozottan hiszek csak. A pedagógiai-didaktikai hasznosságában esetleg jobban, tudományos hasznosságában csak korlátozottan, az értelmiség tudatát, érzésvilágát formáló erejében viszont nagyon kevésbé hiszek. Ugyanis ahhoz, hogy egy ilyenfajta irodalomtörténeti összefoglalás tényleg értelmiségi, ne csak szakeseemény, szakmai esemény, hanem értelmiségi esemény legyen, ahhoz úgy gondolom, hogy egy egyéni vízió szükségeltetik egy nemzeti kul-

túra, egy nemzeti irodalom fejlődéstörténetéről. Úgy, ahogy azt például a magyar irodalom esetében, mondjuk, megírta Riedl Frigyes *A magyar irodalom fő irányai* című nevezetes munkájában, vagy Szerb Antal *A magyar irodalom történetében*, vagy Babits Mihály *Az európai irodalom történetében*, ez egy személyes vízió egy kultúrának a fejlődéséről. Azóta ehhez fogható szintézis nem jött létre. Én abban nem nagyon hiszek, hogy a szellemi kultúra jelenleg abban a helyzetben van, hogy hosszú távú jövőképet tudjon rajzolni. Ne essék félreértés, én nem hiszek abban, hogy vége van a történelemnek, tehát amit mondok, nem a Fukujama-elképzelés a történelem végéről, hanem úgy gondolom, hogy a nagy illúziók tényleg szertefoszlottak. A legutolsó ilyen nagy illúzió az a marxista gondolkör és hitkör körül létrejövő illúzió volt, de mostanára lefutott. Nincsenek nagy elbeszélések, nagy narrációk, ahogy ezt mondani szokás, nincs az európai értelmiség és ezen belül a magyar értelmiség abban a szellemi és lelkiállapotban, hogy hosszú távú jövőképet tudjon rajzolni, bár időnként – ezt is kénytelen vagyok megfogalmazni –, ha nem is az ilyen nagy és kötelező elbeszélések után, kisebb és önkéntesebb elbeszélések után érzek valami nosztalgiát. Az orientátságnélküliség zavarát is át tudom élni. Ha úgy tetszik, ez egy posztmodern állapot, biztos törvényszerű állapot is, csak én nem vagyok ettől maradéktalanul boldog. Most ezzel bele is ütköztünk egy kicsit az ideológiának és az utópiának a problémájába. Hadd álljak meg ennél egy pillanatra. Mannheim Károlytól tudjuk, hogy az az ideológia, ami a fennállót erősíti, ami a fennállót igazolja, és az az utópia, amely a fennállót rombolja, és túlmutat valami jövőbeli felé. Továbbá Ernst Blochtól tudjuk, az utópia szelleme, a *Geist der Utopie* szerzőjétől, ő azt állítja Hegellel ellentétben, hogy Minerva baglya nem alkonyatkor kezdi röptét, azaz nem utólag értelmezi a lezajlott folyamatokat, hanem igenis hajnalban kezdi a röptét, mondja Bloch. Azaz nem azt értelmezi, ami megtörtént, hanem azt előlegezi, ami meg fog történni, és aminek meg kell történnie. Erre az előlegezésre az emberiség a 20. században ráfizetett. Több variációban is ráfizetett, mert ráfizetett egy náci variációban, és ráfizetett egy bolsevik variációban. Tehát én a lefújódásnak ezt az állapotát tökéletesen értem. Ugyanezzel együtt kénytelen vagyok azt mondani, hogy hosszú távon az utópia, legalábbis az utópia csírái nélkül, nem lehet élni. Tehát anélkül, hogy az embernek ne legyen valami képe a jövőről, hosszú távon nem lehet élni. Tehát én hiszek a humánus utópiák feltámadásának a lehetőségében. Persze ehhez, úgy gondolom, nagyon alaposan és nagyon meditatíve rendbe kell tenni a múltat. Hadd mondjam meg azt is, hogy én a múlt rendbetételén nem egy par excellence tudományos rendbetételt értek, mert foglalkoztam egy kicsit azzal a problémával, hogy milyenek a filozófiai, és milyenek az irodalomtörténeti rendszerek, hogy hogyan lehet filozófiai és irodalomtörténeti rendszert építeni. És arra voltam kénytelen rájönni, hogy a rendszer-

nek a szempontjai a tények egy részét preferálják, támaszkodnak rájuk, és a tények más részét elnyomják, mert ami beleillik a rendszerbe, az él a rendszeren belül, és ami kirojtósítja a rendszert, és ami nem illik bele, az elhal a rendszerben. Tehát tulajdonképpen nagy filozófiatörténeti, vagy filozófiai világmagyarázat, és mondjuk, egy nagy irodalomtörténeti összefoglalás eleve küzd a rendszeralkotás kikerülhetetlen betegségével. Ezért én azon, hogy a múltat valahogy rendbe rakni, sok szempontú múltvizsgálatot értenék, ami nem egy nagy összefoglaló mű és egy rendszer, hanem tudományos művek, visszaemlékezések meg szépirodalmi művek tömege, amiből kikristályosodik valami konszenzus arról, hogy hol vannak a múltban az igazi értékhangsúlyok, és hol nincsenek. Gondoljunk csak abba bele, hogy az utóbbi hetven évben hányszor kellett a múltat átértelmezni. Hát ez egyenlő egy pszichének a szétrobbantásával. Azzal, hogy az végtelenen ki van szolgáltatva a tökéletes székszisnek. Ezek után – ezt mind beszámítva – mondom, azt hiszem, a memoárnak, a szépirodalomnak, a regénynek, a lírai önvizsgálatnak és a múltvizsgálatnak nagyon sok összetevője van. Ebből alakulhat ki egy olyan konszenzus, ami ezeket a bizonyos értékhangsúlyokat valahogy a múltvizsgálatban rendbe teheti.

– *Göncz Árpád Sarusok című regénye egy 15. századbeli eretnek per története. De a szerző bevallása szerint nem történelmi regény, hanem börtön-tapasztalatok összegezése. Esterházy Péter is egy egész sor olyan regényt írt meg, amelyek – ha szabad úgy mondani – nem azok, amik. Kiengesztelődhet-e ma végre az író? Lehet-e egyszerűen az írás kedvéért írni? Más szóval, hányadán áll a magyar irodalom a kényszerűségből félbátor, utalásos, metaforikus beszédmód egyenesbe való áttérésének ügyében. Esterházy megírta a Bevezetés a szépirodalomba című művét, mi lenne maga a szépirodalom?*

– Igen, a kérdésben több kérdés van elrejtve. Először hadd mondjam el, hogy ideálisan el lehet képzelni azt, hogy a szépirodalom az csak szépirodalom, de pillanatnyilag és különösképpen itt, Kelet-Közép-Európában nem tudjuk pontosan elképzelni, hogy mi az a szépirodalom, ami független mindazoktól a szempontoktól, amelyektől függetlenül akarjuk. Tehát azt mondjuk, hogy most már az író foglalkozzon az irodalommal, a politikus a politikával és így tovább. Ez elvileg rendben van, de nincs gyakorlatunk abban az irodalomban, ami csak irodalom. Sőt, hadd tegyek hozzá ehhez egy dolgot, hogy nekem, mint olyan valakinek, aki foglalkoztam is elméleti esztétikai kérdésekkel, van egy olyan meggyőződés, lehet, hogy konzervatív meggyőződés ez, hogy az esztétikum fogalmában nagyon sok minden, például etikum, a világnézet problémái, a történelem korszakos dilemmáiban való orientáció és sok minden efféle benne foglaltatik. Tehát, ha én azt mondom, hogy esztétikum, akkor ezt egy komplex fogalomként értelmezem. Ami integráló fogalma ezeknek a dolgoknak, hogy etikum, hogy világnézet,

lehet direkt módon politikum is, bizonyos esetekben. Tehát én ezt egy integráló fogalomnak értelmezem, én pontosan értem, és tanítom is, hogy annak idején Kant nagy elmélettörténeti tette az volt, hogy a szép fogalmát az igaztól, a jótól és hasonlótól el akarta választani. Tehát, hogy az esztétikum nem azonos a logikummal, az igazzal, nem azonos az etikummal, azaz a jóval, hanem egy külön vizsgálendő valami, hogy mi az, hogy szép. Anélkül, hogy ezt az interjút el akarnám tudálékoskodni, hadd mondjam el, hogy Kant, ugyanezen műve második részében nem a szépről beszél, hanem a fenségesről, akkor igenis visszahozza az etikumnak a problémáit. És azt mondja, hogy a fenséges ott van a jónak a szomszédságában. És aki a szépet igazán élvezni tudja, arról föltételezhetjük, hogy morális kérdésekben is érzékeny. Tehát az a Kant, aki az elején így szétválasztott, a mű második felében összeköti az esztétikum kérdéseit az etikum kérdéseivel. Én úgy gondolom, hogy ezek végső soron nem szétválaszthatók, tehát valahogy az irodalom fogalmába beletartozik ez az egész kérdéskomplexum, és nem tudjuk pontosan, hogy mi az irodalom ezek nélkül. Ez az egyik dolog, amit szerettem volna elmondani. Én ezt azzal együtt mondom, hogy természetesen mindent tudok arról, hogy az irodalom nem ideologikum. Nagyon jól tudom azt, ez Ignóus Pálnak volt – most már hamarosan hatvan éve lesz – egy nagyon érdekes megfogalmazása, amely így hangzik: Adyék körül az első Nyugat tudta azt, hogy a politika irodalmával szemben megteremtse az irodalomnak a politikáját. És megvádolta a Babits-féle úgymond második Nyugatot azzal, hogy feladta az irodalom politikáját, és kezdi elfogadni a politikum irodalmát, a politika irodalmát. Persze ebben Ignóusnak nem volt igaza, de abban igen, hogy az irodalom megteremtette a maga politikáját. Én most ezt metaforaként értem, nem tudom, mi az irodalom politika nélkül, etikum nélkül, világnézet nélkül, és nem tudom, mi minden nélkül. Ezt nem tudom fölrajzolni magamnak. Még egy posztmodern állapotban sem. A másik dolog, hogy ez az utalásrendszer, célzásrendszer nagyon bonyolult kérdés. Illetve talán nem is olyan bonyolult kérdés, csak el van rejtve mögötte egy furcsa fordulat. Az nevezetesen, hogy amíg ez az utalásrendszer élt, tehát, hogy én gondolok valamire, de nem mondom egészen ki, csak célzok rá, te pedig érted és fogod a célzást, és meg tudod a célzástól a gondolatig terjedő utat tenni, és lefordítod magadnak a dolgot. Amíg ez az utalás- és célzásrendszer élt, és pedig addig élt, amíg volt egy politikai kontextus, amely megkövetelte, hogy bizonyos művészi igazságok kimondása így éljen. Amíg ez élt – nagyon furcsa, amit mondani fogok – addig az irodalomnak volt egy saját, begyakorlott, jól bejárt mozgásterülete. És addig nem remekművek is remekműnek tudtak feltűnni, mert ez a célzásrendszer, ez az utalásrendszer, ez a játék az olvasóval – bekódolok valamit és te dekódolod – ez a játék megvalósult benne, és ez látszólag megemelte a művek rangját. Hadd mondjam meg, hogy a tudományban is

megvolt ennek a pandanja. Amennyiben egy tudományos mű nagy tudományos műnek tudott föltűnni azáltal, hogy elkezdte körvonalazni, hogy a dolgok nem úgy vannak, ahogy a hivatalos ideológia szerint lenniük kellene. Ez megemelte a tudományos művek rangját is, vagy a látszatrangját. Most ez a politikai kontextus megszűnt. Minden kimondható. És nagyon furcsa dolog, de hát a kultúra története tele van ilyen furcsaságokkal, megkapta a szabadságot, és elesett egy lehetőségtől. És most nem tudja, hogy ugyanazokat a dolgokat hogyan lehet direkt fogalmazni, mert abban a percben ki van téve a tendencia veszélyének és a leegyszerűsítés, a vulgarizálás veszélyének. Ez a játék ugyanis sematikus volt, de vulgáris nem. A tudományban ugyanez a helyzet, mert most már nem kell arról beszélni, vagy nem érdekes, hogy a dolgok nem úgy vannak: meg kell mondani, hogy hogy vannak a dolgok, és ez lényegesen nehezebb. A lírai hitel kedvéért, hadd tegyem hozzá, én ezt a saját tevékenységemre is értem. Én könyveket írtam arról, hogy talán nem úgy van, ahogy a hegeli rendszer sugallja, meg ahogy Lukács kifejti, meg Horváth János rendszere az irodalomtörténet-írásban. Most már azt kellene mondani, hogy hogy vannak a dolgok. De közben az embernek nem a fél élete, hanem a hetvenöt százaléka eltelt, a szellemi erők talán fáradóban vannak, és lezárult egy periódus. Kezdődik egy új periódus, amelyben szellemi szabadság van, de bizonyos feladatok sokkal nehezebb feladatokká válnak.

– Lehet-e úgy fogalmazni, hogy a metaforikus beszédnek a kényszere az irodalomnak igazából jót tett?

– Lehet úgy fogalmazni, hogy az irodalomnak kijelölt egy mozgásterületet, ahol biztosan mozoghatott ez a metaforakényszer. Alkonya van a metaforáknak, bizonyos metaforatípusoknak. Jobban mondva, már túl is vagyunk ezek alkonyán. Meghalt ez a metaforatípus. Irodalomtörténeti jelentőségűvé vált, most új metaforák kellene, és ezek az új metaforák talán nem találhattak még meg. Ez is a magyarázata, nem azt mondom, hogy az egyetlen, a fő magyarázata, de ez is a magyarázata annak, hogy az irodalomban a publicisztika, a memoár, az esszé került előtérbe, és nem a par excellence szépirodalom.

– Mivel magyarázza azt a tényt, hogy az írók valahogy nem érznek igazán készletetést arra, hogy nagy epikai fikció, de realista fikció keretében mondják el az elmúlt negyven évnél, vagy akár a korábbi évtizedeknek a folyamatos történetét? Például az 56-os magyar forradalomról, amely a 20. századi magyar történelemnek az egyik legfontosabb eseménye volt. Igazában nem született meg olyan epikai ábrázolás, amely ezt az eseményt a maga gazdagságában, mélységében, emberi, történelmi jelentőségében mutatta volna be. Félő, hogy 56-ról nem is születik ilyen regény.

– Nem vagyok az abszolút magyarázatnak a birtokában. Erről szó se esék. Két dolgot azonban megkockáztatnék ezzel kapcsolatban. Az egyik az,

hogy 56, noha harmincnyolc évvel ezelőtt volt, mégis nagyon közel van azért, mert az egész 56-os problematika lefojtottságnak az állapotában volt. Nem hangozhatott el róla őszinte szó. Tehát amikor 89 után kezdtek elhangzani az őszinte szavak, akkor nem érződött az, hogy ez évtizedekkel ezelőtt történt. Ez itt volt, a tegnap, amiről először kezdünk beszélni. Ez azzal járt, hogy 56-ot mítoszok és ellenmítoszok vették körül, tehát több mint harminc éven át az ellenmítoszok uralkodtak. Az ellenmítoszok kötelezőségének megszűntével előjöttek a mítoszok. Részben a résztvevők mítoszai, aztán azoknak a mítoszai, akik utólag szeretnék, ha részt vettek volna – nem vettek ugyan részt, de utólag sajnálják, hogy nem vettek részt benne – és azoknak a mítoszai, akik különböző emlékezésekből, családi, baráti, baráti körülményekből tudják ezt. Az etikai távlat ehhez a kérdéshez még nincs meg. Nem olyan korszakot élünk, amikor a nagy epikus kompozíciónak talaja van. Mert ahhoz ezek a nagy narrációk szükségesek, egy nagy epikus kompozícióhoz viszonylag tisztázott nézőpontok szükségeltetnek. És ez a posztmodern korszak nem szolgáltatja ezeket a viszonylag tisztázott nézőpontokat. Tehát én azt hiszem, hogy egyelőre nem sok esély van erre. A realizmus feltámadhat, nem mondom, hogy feltámad, azt mondom, hogy feltámadhat. A tárgyias ábrázolás és a realizmus, a nagylélegzetű cselekményes epika feltámadhat, egy nagyobb lélegzetű narráció, egy történet arról, hogy honnan hová haladt az emberiség. Megint létrejön, hadd mondjam meg, hiszek abban, hogy létre fog jönni. Ez a fajta ember nem élhet nagy narrációk nélkül, szereti tudni a honnanti és hová. És előbb-utóbb fog teremteni ilyen magyarázatokat, és ennek mentén létrejön majd a nagy epika megint. A realista, tárgyias, cselekményes nagy epika, de ameddig erre nincs esély, addig 56 vallomások, memoárok, lírai reflexiók vagy történettudományi munkák tárgya lesz.

– Most már talán 56-tal kapcsolatban nem magának az 56-nak a történetét kellene megírni az íróknak, hanem azt kellene megvizsgálni, bemutatni, hogyan válhatott 56 emléke azzá, amivé vált. Tehát hogyan lehetett egy elfelejtett történelmi esemény. Ez jellegetesen posztmodern témavilág.

– Azt hiszem, hogy erre korábban van esélyünk. Nem 56 nagy epikus feldolgozására, hanem annak a feldolgozására, hogy mi történt 56 emlékével. Hogyan jöttek létre ezek a mítoszok és ellenmítoszok. Erre több esélyünk van. Ez egy többszörös tükör lehetne. Egy többszörös fénytörés, hogy különböző pszichékben, tudatokban hogyan reflektálódik a most már majdnem negyvenéves eseménysorozat, amely a mai generációnak, többé-kevésbé az apáknak a hőstörténete. Hát gondoljunk bele. Én abban nőttem föl, hogy mi történt Doberdónál és a gorikai áttöréskor. Aztán fiatal tanárként hallottam a nálam tíz évvel idősebbektől a történeteket a Don-kanyarról és a Dnyeszter menti ellentámadásról meg a debreceni páncélos csatáról. És magam megélttem fiatalemberként 56-ot. Ez egy mostani, javakorában lévő írógenerációnak

olyan, mint nekem a Doberdó volt és a gorikai áttörés. Ez nagyon izgalmas, és ha úgy tetszik, tényleg posztmodern irodalmi téma, hogy 56 a tudatokban, a tudatok cserepeiben, ahogy – most megint elárulom a konzervativizmusomat – mert azt akartam mondani, hogy ahogy a tudatok fénytöréseiben, cserepeiben, ahogy ezekből összerakható valami, egy nagy egész, és ez már majdnem egy realista kompozíció. Ebben hiszek. A nagyregényszerű tradicionális feldolgozásában egyelőre nem hiszek.

– *Figyelemmel kíséri a kortárs magyar irodalmi termést. Egy hirtelen demokratikussá váló világban nem annyira új bizonyosságok, hanem új kérdések, új bizonytalanságok, új félelmek jöttek létre. Tükröződnek-e már ezek a félelmek, szorongások a legújabb magyar irodalomban?*

– Nincs teljes áttekintésem erről a dologról. Én csak röviden és talán elég inkonkrétan tudok erre válaszolni. Elsősorban a legfiatalabbaknak a költészetében érzem ezt. Tehát a JAK-nemzedék költészetében és töredékes lírai prózájában érzem ennek az újféle szorongásnak a jelenlétét, amelynek már persze egyáltalán nem az a konkrét félelemjellege van, amit mi átélünk, mert mi többé-kevésbé tudtuk, hogy mitől kell félni, és mitől félünk. Itt valami – nagyon távoli az analógia – nagy egzisztencialista szorongásokra, tehát a Kafka-típusú nagy szorongásokra emlékeztető félelem van halmozott értelemben, amit a világállapot igazol. Nem tudom, mi lesz ebből. Én elsősorban a lírában érzem ezt.

– *A fasizmus általában nem szokta kimondani a végső megoldásokat. Az úgynevezett új-jobboldal manapság itt is, Magyarországon is, a demokrácia nyelvén próbál beszélni, de azért nem nagyon erőlteti magát. Miképpen jellemezné a magyarokat a nyelvezetét, stílusát, szóhasználatát, gesztusait?*

– Én erre részlegesen, de konkrétan tudok válaszolni. Írtam egy szerény dolgozatot arról, hogy mi történt 43-ban és 93-ban Szárszón. Ebből a szempontból a 93 érdekes, ugyanis a 93-as szárszói találkozó egyrészt nem lépett fel a „népfrontosság” – mindegy, hogy ezt idézőjelbe kell tenni, hogy népfrontosság, vagy nem – még az igényével sem. Ott a népnemzeti tábor gyűlt össze, és emlékezett a 43-as Szárszóra, amelyben megvolt a népfront igénye. Ott az akkori baloldalt össze akarták hozni, és a népi tábort, mondjuk, a szélsőségeket, Erdélyi Józsefet nem, de ettől a szélsőségtől eltekintve az egész népi tábort össze akarták hozni. Most én beleütköztem – nem a nyelvhasználat kérdéseit vizsgáltam –, de beleütköztem ebbe a problémába, és azt véltem fölfedezni, hogy bizonyos kérdéseket tudatosan kizártak a vizsgálódásból. Én például a faji kérdésre és az antiszemitizmusra gondolok. Ez legfeljebb halvány allúziók szintjén merült fel. De ami körülvette Szárszót, meg ami ott elhangzott, abban én két dolgot láttam. Az egyik az a hajdani jobboldali sajtó, mondjuk a harmincas évek végének és a negyvenes évek elejének a jobboldali sajtójára, szélsőséges sajtójára gondolok, an-

nak a terminológiáját láttam felújulni. Idézem őket, bár nem szívesen, mert ez engem tényleg az akkori évek sajtójára emlékeztet, ezek az acélboyok és liberális szépfűk. Szóval ez a fajta terminológia, nem tudom, hogy annak nevezhető-e. Ez ott a *Magyar Futár* és az *Egyedül Vagyunk* környékén, a negyvenes évek elején volt ez a fajta terminológia. Engem részben nagyon jó emlékezettel vert meg a jóisten. Emlékszem akkori gyerekkori olvasmányaimra is, részben irodalomtörténészként jóval később forgattam ezeket a lapokat. Egyrészt ezt láttam föléledni. Beleértve mondjuk – hadd legyen konkrét – azt az egész kontextust, nem amit Csurka százszor mondott, hanem amit előtte és utána írt. Tehát az ejtőernyős csapat, amelyik hol Galilei-körnek nevezi magát, hol moszkvai emigrációnak, hol liberális tábornak. Ebben tényleg az akkori évek jobboldali sajtójának gondolkodásmódja és stiláris eszköztára bukkant föl. Aztán van egy másik rétege a dolognak, amely messzemenően nem ilyen agresszív. Sőt azt tudnám mondani, hogy inkább komikus. Ez az űzött, megcsúfolt magyarságunk. Ez egy konkrét idézet valakitől, aki a maga szakmájában egészen kitűnő ember, csak nem a publicisztikában az, meg nem az ilyen elméletteremtésben. Vagy: magyar létünk csillagos ege, például. Most a harmadikat nem tudom... A magyarok istenének a nem tudom mije. Most ez nem a szélsőjobboldali sajtó szellemi köréből ismerős, hanem hajdan volt iskolai ünnepegekről. Mondjuk a költői lelkű tankerületi főigazgató, vagy főigazgató-helyettes, netán az iskolaigazgató, aki kiállt, és mondott egy szónoklatot március 15-én. Ott volt ez a frazeológia, ez a magyar létünk csillagos ege meg a megcsúfolt magyarságunk... Hadd mondjam meg most, visszakanyarodok egy pillanatra 43-hoz. 93-ban folyton Németh Lászlót emlegették. Hát Németh László kiütéseket kapott volna ezektől a fordulatoktól. Az isten szent szerelmére, én úgy érzem, hogy eléggé tisztában vagyok Németh László főleg elméleti életművének bizonyos problémáival, írtam is a magam szerény módján, mondjuk vitatéziseket ebben a kérdésben, de hát a színvonal-különbség mérhetetlen. Németh Lászlónak nem sok humorérzéke volt, tehát ő nem gúnykacajra fakadt volna a magyar létünk csillagos egétől, hanem valószínűleg eltávozott volna a színhelyről, ahol ilyen szinten kellett volna vitatkoznia. De hadd tegyem hozzá, hogy a Németh Lászlónál sokkal kevésbé igényesebb Féja Géza soha életében nem írt volna le egy ilyen fordulatot. Vagy a helyenként stílmantikára nagyon hajlamos Kodolányi, soha az életben. Szabó Dezső, ő gúnykacajra fakadt volna, pedig hát Szabó Dezsőt is sokat emlegették 93-ban, meg újabban sokat emlegetik. Szabó Dezső tényleg vagy gúnykacajra, vagy hihetetlen indulatkitörésre fakadt volna ettől a búsmagyar irredenta körökben meg iskolai önképzőkörökben honos terminológiától. Tehát én úgy érzem, hogy a terminológia hihetetlenül leleplező. A stílus hihetetlenül leleplező ebben az esetben, és ez a két forrásvidéke van, a hajdani szélső-

séges sajtó és a hajdani iskolaünnepély-líra, a nemzeti líraiság. És ez sajnos ebben a körben – tisztelet a kivételnek –, nagyon erőteljesen jelen van.

– *A kisebbségi író helyzete eleve hátrányos. Bányai János fejtette ki nemrég, hogy „népének csak kisebbségben élő részével van közvetlen kapcsolata, az anyanemzet egy másik országban él, a többségi nép pedig vagy nem érti, vagy csak közvetve, fordítás útján értheti szavát. Emellett a politika vállalást és vállalkozást kér rajta számon”. Egyéb politikai nyomásokról most ne is beszéljünk. A kisebbségi helyzetben élő magyar írók, a kisebbségi magyar irodalom és az egyetemes magyar irodalom viszonyáról kérdezném.*

– Ez a probléma tényleg nagyon nehéz, és az én speciális helyzetemben ennek van lírai vetülete is. Ugyanis én erdélyi származású vagyok, életemnek első meghatározó kilenc évét – amikor az embernek nagyon sok emléke van – kisebbségként éltem le, kisebbségi iskolába, magyar iskolába járva, és aztán tizennégy éves koromig továbbra is azon a területen éltem, amely tele volt nemzetiségi problémákkal. Én itt két ellentétes dolgot látok, aminek a feloldása ügyében nagyon bizonytalan vagyok. Az egyik az, hogy magam is úgy gondolom – ezt kénytelen vagyok leszögezni –, hogy az író általános társadalmi felelősségvállalásával párhuzamosan, a kisebbségi írónak tényleg van egy ilyen felelősségvállalása, amennyiben a kisebbségi társadalom helyzete nehezebb, mint a nem kisebbségi társadalomé. Tehát nagyon vulgárisan fogalmazva, Erdélyben vagy a Vajdaságban, vagy Dél-Szlovákiában nehezebb magyarnak és magyar írónak lenni, mint Budapesten, Kőszegen, vagy Mátészalkán. Ez egyszerűen tény kérdése. Ezt semmiféle illúziónak a jegyében sem lehet elvitatni. Tehát az író általános, társadalmi, közösségi felelősségvállalásába beletartozik a kisebbségi írónak ez a kisebbségi felelősségvállalása. Ez a dolognak az egyik oldala. A másik oldala az – és ezért mondom, hogy ez egy ellentmondás, amit nehezen tudok feloldani –, hogy van egy irodalmi mérce, egy színvonalmérce, amely nemigen lehet más a budapesti magyar író, az újvidéki magyar író, a pozsonyi magyar író és a kolozsvári magyar író esetében. Tehát egy darabig lehet azt csinálni, hogy a kisebbségi kultúra óvása, dédelgetése címén megemelni kritikailag ennek az irodalomnak a rangját, mert erre van szüksége, de ez a magatartás előbb-utóbb kifárad, tehát előbb-utóbb elő kell jönnie annak a szempontnak, hogy ez az egyetemes magyar irodalom része, a magyar kultúra része, és úgy mérendő, mintha bárhol máshol született volna. Én magamban pillanatnyilag ezt az ellentmondást nem tudom feloldani. Kolozsvári kollégáktól nagyon sokat hallottam, hogy nekik most az a törekvésük, vagy legalábbis egy részüknek az a törekvése, hogy minden helyi értéket úgymond leszámítsanak. Tehát az, hogy megszólalt magyarul, ez evidencia, ez önmagában nem esztétikai érték, de hát mégiscsak valahogy – most csúnyán mondom – benne van a pakliban, hogy ki, hol, mikor, milyen körülmények között szólalt meg. Nem tudom

feloldani az ellentmondást. Van azonban egy kirívó dolog, amivel viszont úgy gondolom – most azt akartam mondani, hogy le kell számolni, de ez nagyon csúnya kifejezés –, amin túl kell lépni: hogy a kisebbségi író nagyon könnyen bele tudja lovalni magát egy ilyen „örködöm a népem fölött”, „vátész vagyok”, „az utolsó szavakat mondom ki”-féle próféta-szerepbe. Amit nem szeretek. És amit tényleg szeretnék leválasztani a kisebbségi irodalmakról. Úgy gondolom, hogy itt általános szentenciákat mondani nagyon nehéz. Életműveket és egyes műveket kellene nagy tömegben mérlegelni. Egyet még hozzá tudok tenni: az utóbbi években, napközben sokat dolgozván, este a fáradásnak olyan fokán vagyok, hogy csak szépirodalmat tudok olvasni, de akkor is igyekszem valami olyasmit olvasni, ami cselekményes, könnyebben érthető. Oda jutottam, hogy a gyerekkori emlékeimet, főleg a két világháború közötti erdélyi szépírókat olvasgatom, most például Nyíró-regényeket olvasok. És itt ütköztem bele abba a problémába, hogy a *couleur locale*-ből nem lehet irodalmi rangot csinálni. Tehát az, hogy valaki tudja, hogy a csiki-székely hogy beszél, és ezt egy hősenek a szájába tudja adni, ettől az még nem lesz igazán jelentős irodalom, sőt, egy ponton túl még a folklorisztikus érdekességét is elveszítheti, és – ki kell mondanom – provincializmusba süllyed bele. Én ezt most nem Nyíró egész életművére mondom, hanem bizonyos szemléletmódbeli és stiláris sajátosságok vonatkozásában. Ez egy hihetetlen kényes egyensúly, hogy a helyi horizontba való belevetés és önsajnálát, az ilyenfajta magatartás az egyik végletem – tudnék példákat mondani, de durva lenne –, és a másik végletem az, hogy felejtjük el, hogy annak az írónak ott más a helyzete, és ennek következtében más feladatai is vannak. A két véglet között lehet itt valami higgadt kritikai magatartást keresni, de hát én nem tartok ott, hogy ezt megtaláltam volna.

– *Ha lesz majdan egy újonnan megírt magyar irodalomtörténet, abban a kisebbségi magyar írók, a vajdaságiak, az erdélyiek stb., vajon egy külön fejezetben fognak szerepelni, vagy pedig egyetlen mércék szerint integrálódnak az egyetlen magyar irodalomba?*

– Eddig, meggyőződésem szerint, helyesen szerepeltek külön fejezetekben. Ugyanis létrejött Trianon, levágta, négy irányban levágta a viszonylag szerves magyar kultúráról, irodalmi kultúráról ezeket a területeket, és ki is alakult – például Erdélyben – markánsan ki is alakult egy saját erdélyi irodalom – transzszilvanista, nem transzszilvanista, ezt most hagyjuk –, kialakult egy sajátos irodalmi kultúra. Azt hiszem, hogy a Felvidéken és a Vajdaságban ez később alakult ki, mert a normális szellemi vérkeringés nem tudott beindulni. Nem tudott, mert a Horthy-rendszerben szuronyokat fordítottak egymás ellen a népek, 45 után azért nem, mert kényszerű egységesítés volt, kényszerű látszategységesítés, és azon belül a legnagyobb széttagoaltság. Tulajdonképpen azt mondhatnám, hogy a kvázi- vagy pseudo-szocializmus-

ban még az a vérkeringés is megszakadt, ami valahogy a két világháború között spontán módon megvolt. Tehát eddig, vagy akár ebben a pillanatban, azt hiszem, hogy csak külön fejezetben lehetne megírni. Így gondolom pillanatnyilag, de... Az előbb beszéltünk Szárszóról, volt ott néhány józan hang is. És hadd mondjam meg ezúttal a neveket is, rendkívül józan hang volt Pomogáts Bélác, aki pontosan ezt a kérdést fejtegette, hogy most a legalapvetőbb nemzeti feladat az lehet, hogy az elszakított területekkel a kulturális vérkeringés helyreálljon. Tehát nem határ kérdése, hanem a szellemi anyagcserének, a gondolatcserének a kérdése ez. Ha ezt helyre tudjuk állítani, ami persze összefügg az agyonemlegetett határok spiritualizálásával. Ha a felvidéki, a vajdasági, az erdélyi és a nyugati magyarsággal helyreáll egy állandó, oda-vissza jelzésű szellemi anyagcsere, gondolatcsere, akkor eljuthatunk abba az állapotba, hogy nem kell külön fejezetben megírni. De ez mégis egy későbbi történet. Ez a következő évszázadnak a problémája, hogy helyre lehet-e állítani a hajdani politikai egység helyett egy nem virtuális, hanem tényleges szellemi egységet. Akkor nem kell külön fejezet.

Az interjú 1994. december 8-án készült Újvidéken

